

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

### ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας τουλάχιστον εικοσαετίας ο Νομός Δωδεκανήσου παρουσιάζει αύξηση του πληθυσμού, ενώ ταυτόχρονα οι συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων βελτιώνονται σταδιακά. Πιο συγκεκριμένα, η οικονομική υπόσταση των κατοίκων –όπως αυτή προσεγγίζεται από την εξέλιξη του κατά κεφαλήν εισοδήματος – είναι υψηλότερη από τον εθνικό μέσο όρο. Με άλλα λόγια, οι ενασχολήσεις τις οποίες μετέρχονται οι κάτοικοι του Νομού τους επιτρέπουν να αποκτούν εισοδήματα που είναι υψηλότερα από το εισόδημα του μέσου Έλληνα. Ταυτόχρονα, όμως, οι ενδονομαρχιακές ανισότητες του επιπέδου διαβίωσης των κατοίκων του Νομού παρουσιάζουν έντονες διαφοροποιήσεις, εξέλιξη η οποία σηματοδοτεί το γεγονός ότι η οικονομική ανάπτυξη της τελευταίας δεκαετίας δεν είναι ισόρροπη σε επίπεδο Επαρχείου, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι ορισμένων Επαρχείων να αντιμετωπίζουν εντονότερα κοινωνικά-οικονομικά προβλήματα σε σύγκριση με τους κατοίκους άλλων Επαρχείων.

Από την ανάλυση των στοιχείων της δειγματοληπτικής έρευνας που αφορούν τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού αναφοράς και τις υφιστάμενες διαφοροποιήσεις φαίνεται να συγκροτούνται δύο διακριτές ομάδες Επαρχείων:

- Μία ομάδα φαίνεται να συνιστούν τα Επαρχεία της Ρόδου και Κω των οποίων οι κάτοικοι απολαμβάνουν ένα υψηλότερο βιοτικό επίπεδο (υψηλότερο από το μέσο όρο του Νομού).
- Μία άλλη ξεχωριστή ομάδα φαίνεται επίσης να συγκροτούν τα Επαρχεία της Καλύμνου και της Καρπάθου, των οποίων οι κάτοικοι αντιμετωπίζουν ένα σχετικά χαμηλότερο του μέσου όρου βιοτικό επίπεδο.

Τα στοιχεία και οι δείκτες που εκτιμήθηκαν φαίνεται να επιβεβαιώνουν καταλυτικά τη διάκριση αυτή, καθώς τα νοικοκυριά στο Επαρχείο του Δ. Ροδίων εμφανίζουν μία διαφορετική εικόνα, συγκριτικά με τα νοικοκυριά στα

υπόλοιπα Επαρχεία και κυρίως με τα Επαρχεία Καλύμνου και Καρπάθου. Επιπλέον, οι σχετικοί δείκτες οικονομικής ανισότητας και φτώχειας εμφανίζουν ως καλύτερη την κατάσταση των νοικοκυριών του Επαρχείου Ρόδου, σε σύγκριση με τα δεδομένα για τα νοικοκυριά της χώρας. Φαίνεται επίσης ότι πλησιέστερα στο Δήμο Ροδίων βρίσκεται ο Δήμος της Κω.

Ειδικότερα, όσον αφορά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, οι διαφοροποιήσεις που εμφανίζονται αντανakλούν κατά προέκταση και διαφοροποιήσεις στα υπόλοιπα χαρακτηριστικά και κυρίως στους δείκτες εισοδηματικής ανισότητας, στα ποσοστά φτώχειας και σε πολλές άλλες συνιστώσες του κοινωνικού αποκλεισμού. Παραδοσιακά τα εκτεταμένα νοικοκυριά/οικογένειες σχετίζονται με υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας και χαμηλότερα μέσα εισοδήματα από ό,τι τα νοικοκυριά-οικογένειες πυρήνα.

Αναλυτικότερα, από τα στοιχεία που αφορούν τη *σύνθεση των νοικοκυριών*, φάνηκε ότι στα Επαρχεία Καρπάθου και Καλύμνου υπάρχουν υψηλές αναλογίες διευρυμένων νοικοκυριών, όπου εκτός από το/τη σύζυγο και τα παιδιά υπάρχουν και ο γονιός ή ο πεθερός. Η τάση αυτή σηματοδοτεί μία διαφοροποίηση από τα Επαρχεία Ρόδου και Κω όπου τα νοικοκυριά είναι κατά βάση πυρηνικά. Επίσης, ο πληθυσμός του Επαρχείου της Καρπάθου και κατόπιν της Καλύμνου είναι περισσότερο γερασμένος σε σύγκριση με τον αντίστοιχο πληθυσμό των Επαρχείων της Ρόδου και της Κω. Ένα ακόμη άλλο χαρακτηριστικό διαφοροποίησης εμφανίζεται στη μεταβλητή για τον (σχετικό) αριθμό παιδιών. Όπως διαπιστώθηκε, υπάρχει σχετικά υψηλή συγκέντρωση παιδιών κυρίως στο Επαρχείο της Καλύμνου, αλλά και στο Επαρχείο Ρόδου.

Σε σχέση με την *αναλογία των φύλων* φαίνεται ότι η υπεροχή των ανδρών είναι ιδιαίτερα έντονη στο Επαρχείο Κω (54,9%) και Ρόδου (51,6%). Αντίθετα η τάση αυτή εξισώνεται στο Επαρχείο Καλύμνου (50% άνδρες και 50% γυναίκες) και αντιστρέφεται στο Επαρχείο Καρπάθου, όπου οι άνδρες αποτελούν το 49,4% και οι γυναίκες το υπόλοιπο 50,6% του πληθυσμού.

Σχετικά με την *πολιτισμική και θρησκευτική ταυτότητα* στην περίπτωση των Επαρχείων Ρόδου και Κω φαίνεται ότι υπάρχουν περιπτώσεις ατόμων που είναι Μουσουλμάνοι ως προς το θρήσκευμα.

Αντίθετα στην Κάλυμνο υπήρχε ένας αξιόλογος αριθμός παλιννοστούντων, ενώ στην Κάρπαθο οι περιπτώσεις που προέκυψαν είναι ελάχιστες.

Οι τάσεις που εμφανίζονται, όσον αφορά το *επίπεδο εκπαίδευσης* των ατόμων άνω των 15 ετών, είναι πανομοιότυπες για το σύνολο του δείγματος και δεν διαφοροποιούνται σημαντικά κατά Επαρχείο. Δηλαδή τα περισσότερα άτομα έχουν τελειώσει το Δημοτικό, ενώ η αμέσως μεγαλύτερη σε

μέγεθος αναλογία εντοπίζεται στην κατηγορία των ατόμων που έχουν απολυτήριο γενικού Λυκείου ή εξαταξίου Γυμνασίου. Οι περιπτώσεις ατόμων με πτυχίο ΑΕΙ ή μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών είναι σημαντικά περιορισμένες. Ακόμη, διαπιστώθηκε ότι η μεγαλύτερη διαρροή από τις υποχρεωτικές βαθμίδες εκπαίδευσης παρατηρείται στο Δημοτικό και από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο. Σε γενικές γραμμές η ίδια τάση σημειώνεται για όλα τα Επαρχεία.

Ο αριθμός των ατόμων που έχουν *παρακολουθήσει κάποιο πρόγραμμα κατάρτισης* είναι μικρός, ενώ η χρονική διάρκεια των προγραμμάτων συνήθως δεν υπερβαίνει τους 6 μήνες. Συνεπώς φαίνεται να υπάρχει ένα πεδίο παρέμβασης από την πλευρά των δημοτικών αρχών, στον τομέα αυτό.

Οι διαφοροποιήσεις στην περίπτωση της *δραστηριότητας των μελών του νοικοκυριού* είναι ιδιαίτερα έντονες και χαρακτηριστικές. Στην περίπτωση της Ρόδου και της Κω οι αναλογίες απασχολούμενων και φοιτητών/σπουδαστών στο συνολικό πληθυσμό εμφανίζονται υψηλές με αποτέλεσμα οι αντίστοιχες αναλογίες συνταξιούχων καθώς και της περίπτωσης των ατόμων που δηλώνουν ως δραστηριότητα τα οικιακά είναι σχετικά μειωμένες. Αντίθετα, στην περίπτωση των Επαρχείων Καρπάθου και Καλύμνου υπάρχει χαμηλότερη αναλογία απασχολούμενων, σημαντικά υψηλότερες αναλογίες συνταξιούχων, καθώς και ατόμων που ζητούν εργασία ή έχουν ως κύρια δραστηριότητα τα οικιακά.

Συγκρίνοντας τα στοιχεία ως προς τη *διάρθρωση των κατηγοριών επαγγέλματος* στα τέσσερα Επαρχεία, καταλήγουμε στα εξής συμπεράσματα:

Εξαίρεση από την τάση να επικρατούν οι κατηγορίες των επαγγελματιών του τριτογενή τομέα αποτελεί το Επαρχείο Καλύμνου, που με μικρό ποσοστό προηγούνται οι τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων και οι αλιείς. Στο Επαρχείο Καρπάθου με μεγάλη διαφορά προηγούνται οι διευθυντές, επιχειρηματίες και προϊστάμενοι, λόγω της επιστροφής των μεταναστών και της ενασχόλησής τους με δικές τους επιχειρήσεις. Μεγαλύτερη αναλογία γεωργών παρατηρήθηκε στα Επαρχεία Ρόδου και Καρπάθου. Αλιείς υπάρχουν στο Επαρχείο Καλύμνου, ενώ στα άλλα Επαρχεία η παρουσία τους είναι πολύ μικρή. Οι κτηνοτρόφοι αντιπροσωπεύουν ένα μικρό ποσοστό (περίπου 1% του συνόλου) των εργαζομένων σε όλο το Νομό. Στο δευτερογενή τομέα έχουν αναπτυχθεί κυρίως οι κατασκευές, οι οποίες εξυπηρετούνται από τεχνίτες κτιρίων και χειριστές μηχανημάτων σε όλο το Νομό, ενώ υπάρχει μικρή ανάπτυξη στο μεταποιητικό και βιοτεχνικό τομέα (ξυλουργία, υφαντουργία, κεραμική κ.τ.λ.)

Όσον αφορά τη *θέση στο κύριο επάγγελμα* παρατηρήθηκε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό εξαρτημένης εργασίας (65,7%) συναντάται στο Επαρχείο Κω,

ακολουθεί το Επαρχείο Ρόδου (64,1%) και το Επαρχείο Καλύμνου (57,2%), ενώ στο Επαρχείο Καρπάθου είναι μόλις 50%. Σε όλα τα Επαρχεία το μεγαλύτερο ποσοστό εργαζομένων είναι μισθωτοί.

Οι περισσότεροι από τους εργαζόμενους είναι μόνιμοι. Όμως στο Επαρχείο Κω παρατηρήθηκε μεγάλη αναλογία εργαζομένων με σύμβαση ορισμένου χρόνου, καθώς και εργαζομένων με το κομμάτι (11,3%). Αξιοσημείωτη είναι και η αναλογία εργαζομένων (14,6%) με την ημέρα στο Επαρχείο Καλύμνου.

Επίσης παρατηρείται ότι η πλειονότητα των εργαζομένων του Νομού απασχολείται στον κλάδο των ξενοδοχείων και εστιατορίων στα τρία Επαρχεία (Ρόδου, Κω και Καρπάθου). Σε αντίθεση, στο Επαρχείο της Καλύμνου η πλειονότητα των εργαζομένων είναι συγκεντρωμένη στους κλάδους υγείας και κοινωνικής μέριμνας, λιανικού εμπορίου και κατασκευών.

Ως προς τους *κλάδους οικονομικής δραστηριότητας* του δεύτερου επαγγέλματος υπερσχύει στο Νομό η γεωργία, η κτηνοτροφία και η θήρα με 36,2%. Ακολουθεί ο κλάδος των ξενοδοχείων και εστιατορίων με 19,8% και τέλος οι κατασκευές στις οποίες απασχολείται το 9,2% των ατόμων που εργάζονται σε δεύτερη δουλειά. Πάνω από το ήμισυ των εχόντων δεύτερο επάγγελμα εργάζεται καθόλη τη διάρκεια του χρόνου.

Όσον αφορά την *εποχικότητα της κύριας εργασίας* η πλειονότητα των εργαζομένων απασχολείται όλο το χρόνο, ενώ το ένα τρίτο εποχικά. Από τους εποχικούς το 9,80% εργάζεται από τον Απρίλιο μέχρι τον Οκτώβριο, το 7,40% από τον Μάιο μέχρι τον Οκτώβριο, το 3,90% από τον Απρίλιο μέχρι τον Νοέμβριο και το 3,20% από τον Ιανουάριο μέχρι τον Ιούνιο. Κατά μέσο όρο εργάζονται έξι με επτά μήνες κυρίως τη θερινή περίοδο.

Η *ικανοποίηση από την κύρια εργασία* είναι μέτρια για τους περισσότερους εργαζόμενους στα Επαρχεία Ρόδου, Κω και Καλύμνου. Μόνο στο Επαρχείο Καρπάθου, πάνω από τους μισούς εργαζόμενους (53,3%) δήλωσε μεγάλη ικανοποίηση από την εργασία που ασκεί. Η ικανοποίηση από τη δεύτερη εργασία είναι και πάλι για τους περισσότερους εργαζόμενους μέτρια.

Όσον αφορά την *κατάσταση ανεργίας*, το μεγαλύτερο ποσοστό είναι νεοεισερχόμενοι. Γενικά φάνηκε ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα των ανέργων είναι η δυσκολία ένταξής τους για πρώτη φορά στην αγορά εργασίας έτσι ώστε να αποκτήσουν κάποια εμπειρία. Το μεγαλύτερο ποσοστό ανέργων στα Επαρχεία Κω, Καλύμνου, Καρπάθου δηλώνουν ότι απευθύνονται άμεσα σε εργοδότες για εξεύρεση εργασίας. Στο Επαρχείο Ρόδου οι πιο πολλοί άνεργοι αναζήτησαν εργασία μέσω του κύκλου των γνωστών (φίλων, γειτόνων, συγγενών κ.τ.λ.). Το μεγαλύτερο ποσοστό ανέργων που ζήτησαν στήρι-

ξη από τον ΟΑΕΔ βρίσκονται στο Επαρχείο Κω (18,92%) και το μικρότερο στην Κάλυμνο (8,48%).

Σημαντικό ποσοστό αναζήτησε εργασία από πολιτικά πρόσωπα και δημόσιες αρχές/οργανισμούς σε όλο το Νομό. Γενικά μπορεί να θεωρηθεί ότι οι ενέργειες ανεύρεσης εργασίας είναι «παραδοσιακές» και κατά ένα ποσοστό στηρίζονται στις σχέσεις με γνωστούς και πολιτικά πρόσωπα. Παρ' όλα αυτά, είναι κοινή διαπίστωση ότι οι άνεργοι ζητούν τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, την ανάπτυξη δικτύων πληροφόρησης, την παροχή προγραμμάτων κατάρτισης και την αναβάθμιση των παρεχόμενων υπηρεσιών του ΟΑΕΔ. Ένα μέρος αυτών των «αιτημάτων» προσδιορίζει κατά ένα βαθμό και τις κατευθύνσεις της πολιτικής, η οποία μπορεί να εκπονηθεί και να υλοποιηθεί από τις Τοπικές Αυτοδιοικήσεις που κατά κανόνα είναι ενήμερες σε μεγαλύτερο βαθμό από άλλες αρχές για τα προβλήματα του τόπου τους.

Είναι, άλλωστε, προφανές ότι ο σχεδιασμός και η άσκηση πολιτικής αντιμετώπισης των προβλημάτων πρέπει να είναι πολλαπλός και σύνθετος.

Οι *συνθήκες και ανέσεις κατοικίας* των κατοίκων των τεσσάρων Επαρχιών του Νομού φαίνεται να είναι σε υψηλό επίπεδο δεδομένου ότι η συντριπτική τους πλειονότητα έχει δική της μόνιμη κατοικία με πολλά δωμάτια και αρκετά τετραγωνικά μέτρα, ενώ ένα ικανοποιητικό ποσοστό διαθέτει δεύτερη/εξοχική κατοικία. Το 85%-100% των κατοικιών διαθέτει εσωτερική παροχή τρεχούμενου νερού, εσωτερικό μπάνιο ή ντους, εσωτερική τουαλέτα, τηλεόραση, ηλεκτρική κουζίνα, ψυγείο, πλυντήριο πιάτων και τηλεφωνικές γραμμές. Επίσης περισσότερες από τις μισές κατοικίες έχουν στη διάθεσή τους αυτοκίνητο ιδιωτικής χρήσης, video και κινητό τηλέφωνο. Πολύ σημαντικά είναι επίσης τα ποσοστά των κατοικιών που χρησιμοποιούν σόμπα (πετρελαίου, υγραερίου κ.λπ.), μοτοσικλέτα, φούρνο μικροκυμάτων, κεντρική θέρμανση και επαγγελματικό αυτοκίνητο.

Ως προς τις διαφορές των *ανέσεων* των νοικοκυριών των τεσσάρων περιοχών προκύπτουν τα ακόλουθα:

Σχεδόν στις περισσότερες ανέσεις έχουν το προβάδισμα οι κατοικίες της Καρπάθου. Ιδιαίτερα, στο video, τον Η/Υ, το επαγγελματικό αυτοκίνητο και τη σόμπα (πετρελαίου, υγραερίου κ.λπ.) τα ποσοστά υπερβαίνουν το 91%. Υπάρχουν όμως και αρκετές άλλες περιπτώσεις που οι κατοικίες της ίδιας περιοχής παρουσιάζουν τα χαμηλότερα ποσοστά. Όσο αστικοποιημένες είναι οι περιοχές τόσο και περισσότερο χρησιμοποιείται στις κατοικίες η σόμπα (πετρελαίου ή υγραερίου κ.λπ.). Ακόμη, διαπιστώθηκε ότι δεύτερη/εξοχική κατοικία διαθέτουν σε υψηλότερα ποσοστά τα νοικοκυριά των ολιγότερο αστικοποιημένων περιοχών.

Από την περιγραφή της προσφοράς και ζήτησης κοινωνικών υπηρεσιών σε τοπικό επίπεδο προκύπτουν οι ακόλουθες διαπιστώσεις:

- Το νοσοκομείο και το κέντρο υγείας είναι οι πλέον συχνά χρησιμοποιούμενες κοινωνικές υπηρεσίες από τα νοικοκυριά όλων των Επαρχείων του νομού.
- Όσον αφορά τα σημαντικότερα προβλήματα τα οποία αποτρέπουν τη χρήση των κοινωνικών υπηρεσιών στον τόπο διαμονής, η γραφειοκρατία φαίνεται να κατέχει την πρώτη θέση στις απαντήσεις όλων των νοικοκυριών.
- Το ίδιο συμβαίνει στο θέμα της έλλειψης κοινωνικών υπηρεσιών στον τόπο διαμονής, αλλά μόνο στην Κάρπαθο και στην Κάλυμνο. Η χαμηλή ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών, αντίθετα, δεν φαίνεται να αποτελεί σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα στη χρήση των κοινωνικών υπηρεσιών.
- Ως προς τις απαραίτητες κοινωνικές υπηρεσίες στον τόπο διαμονής πρώτη επισημαίνεται η φροντίδα των ηλικιωμένων. Ακολουθούν σε κάποια απόσταση η υποστήριξη των ΑΜΕΑ, η πληροφόρηση για εργασιακά θέματα, η φροντίδα βρεφών και παιδιών προσχολικής ηλικίας, και η πληροφόρηση για γενικά θέματα.
- Η βασική διαπίστωση από την ανάλυση των στοιχείων των σχέσεων του νοικοκυριού με την κοινότητα είναι ότι υπάρχουν σοβαρές ανικανοποίητες ανάγκες σε τοπικό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο νομού, οι οποίες δυσχεραίνουν το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον. Το κράτος (κεντρική διοίκηση, νομαρχιακή και τοπική αυτοδιοίκηση) πρέπει να στραφεί στην αναδιοργάνωση των νοσοκομείων, των κέντρων υγείας και των υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας, καθώς και στην ανάπτυξη νέων υπηρεσιών που να καλύπτουν τις ανάγκες πληροφόρησης για εργασιακά και κοινωνικά θέματα.

Εκτιμάται ότι η αυτοδιοίκηση αποκτά συγκεκριμένο ρόλο στο σύστημα κοινωνικής φροντίδας και οι τοπικές δυνάμεις αποκτούν έδαφος να αναπτυχθούν και να ανταποκριθούν στο ρόλο τους. Βέβαια η συμμετοχή αυτή εντάσσεται σε ένα ευρύτερο εθνικό σχέδιο αφαιρώντας ενδεχομένως μέρος του αυθορμητισμού της δράσης της αυτοδιοίκησης, ωστόσο η κινητοποίηση των τοπικών δυνάμεων που βρίσκεται στο στόχο του Εθνικού Σχεδίου είναι πεδίο πρόκλησης για την τοπική αυτοδιοίκηση στο οποίο έχει τις αρχικές προϋποθέσεις να ανταποκριθεί.

Όπως αποκαλύπτεται από την έρευνα, η βοήθεια που λαμβάνει ο πολίτης από το οικογενειακό, συγγενικό, φιλικό περιβάλλον του είναι σημαντική. Η ανάγκη είτε είναι οικονομική, είτε κοινωνική αντιμετωπίζεται ουσιαστικά από τους ίδιους με τη συνδρομή του περιβάλλοντός τους, δηλαδή χωρίς την

καθοριστική ανάμειξη επίσημων και εξειδικευμένων φορέων και χωρίς τη χρήση των ειδικών υπηρεσιών. Αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα βαθμό αναμενόμενο για την κάλυψη της οικονομικής ανάγκης, ωστόσο παρόμοια ποσοστά συναντάμε και στην περίπτωση των κοινωνικών αναγκών.

Από τα παραπάνω, δύο είναι τα βασικά συμπεράσματα. Το πρώτο αφορά στη λειτουργία συγγενικών δικτύων και κοινοτικών δεσμών και τη δυνατότητά τους να καλύπτουν έκτακτες ανάγκες των μελών τους. Το δεύτερο αφορά στις δυνατότητες των παρεχόμενων κοινωνικών υπηρεσιών στην περιοχή της έρευνας, στο βαθμό δηλαδή που ανταποκρίνονται στις ανάγκες του τοπικού πληθυσμού. Είναι πιθανό η αποτελεσματική λειτουργία των δικτύων να εμποδίζει την ανάπτυξη της χρήσης υπηρεσιών που παρέχονται από τους επίσημους φορείς, αλλά ταυτόχρονα μπορεί να δοθεί και η ερμηνεία της αδυναμίας των επίσημων φορέων παροχής υπηρεσιών και η εξ ανάγκης στροφή στο οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον. Βλέπουμε ότι η κοινωνία προσπαθεί να καλύψει τις ανάγκες της χωρίς ωστόσο να έχουμε την πληροφορία για το βαθμό ικανοποίησης και αντιμετώπισης των αναγκών. Η σημαντική πληροφορία είναι η λειτουργία των δικτύων και δευτερευόντως ο περιορισμένος ρόλος της επίσημης φροντίδας.

Από τα αποτελέσματα της έρευνας προκύπτει ότι οι κοινωνικές υπηρεσίες που χαρακτηρίζονται ως σημαντικές στον τόπο διαμονής ανήκουν στο πεδίο αρμοδιότητας της αυτοδιοίκησης χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι η αυτοδιοίκηση θα μπορούσε αυτόματα να αναλάβει τη σχετική δράση. Η κατοχύρωση αρμοδιότητας θα πρέπει να συνοδεύεται από την ουσιαστική χρηματοδότηση των σχετικών δράσεων. Η ασάφεια εξασφάλισης πόρων ουσιαστικά παροπλίζει τις αρμοδιότητες και το μόνο που επιτυγχάνεται είναι η μετάθεση της ευθύνης από τους κρατικούς φορείς, από το κεντρικό κράτος προς την αυτοδιοίκηση. Το σημείο αυτό αποκτά εξαιρετική σημασία σήμερα που το κοινωνικό κράτος περιορίζεται και η μετάθεση ευθυνών κρύβει τον κίνδυνο ουσιαστικής μείωσης των παροχών. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της εφαρμογής της δευτεροβάθμιας αυτοδιοίκησης που με τον ιδρυτικό νόμο Ν. 2218/94 οριζόταν το πεδίο αρμοδιότητας χωρίς ταυτόχρονα να ορίζεται σαφώς η χρηματοδότηση του συστήματος, περιορίζοντας ουσιαστικά την ουσιαστική παρέμβαση της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης.

Έτσι η αυτοδιοίκηση θα πρέπει να εξασφαλίζει τους απαραίτητους πόρους που θα την καθιστούν ισότιμο συμμετέχο στο σύστημα κοινωνικής φροντίδας τοπικά, χωρίς βέβαια κανείς να αγνοεί τον κεντρικό ρόλο που καλείται να διαδραματίζει το κράτος και οι κεντρικοί μηχανισμοί στο συντονισμό, τις κεντρικές επιλογές και τις κατευθύνσεις των προγραμμάτων.

Η λειτουργία διαύλων επικοινωνίας με το συνολικό πληθυσμό αλλά και με ειδικές κατηγορίες του, η εξασφάλιση περιοδικών επιστημονικών μετρήσεων για τις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων της περιοχής ευθύνης είναι απαραίτητα μέτρα για την αποτελεσματική οργάνωση και λειτουργία τοπικών συστημάτων παροχής κοινωνικών υπηρεσιών.

Η συνεργασία της τοπικής εξουσίας με την τοπική κοινότητα είναι απαραίτητη για ένα σύστημα κοινωνικής φροντίδας και προστασίας από τον αποκλεισμό όπου η αυτοδιοίκηση διαδραματίζει κεντρικό ρόλο· μια σημαντική παράμετρος αυτής της συνεργασίας είναι η επαφή των επίσημων φορέων με τις οργανώσεις πολιτών που δραστηριοποιούνται στο ίδιο πεδίο και θα μπορούσαν να προσφέρουν συντονισμένα τις υπηρεσίες τους δρώντας συνολικά αποτελεσματικότερα. Οι εθελοντικές οργανώσεις έχουν τη δυνατότητα να συνεισφέρουν αποτελεσματικά σε συνεργασία με τους επίσημους φορείς. Η τοπική κοινότητα οφείλει να ενεργοποιείται για την αντιμετώπιση των συνθηκών που οδηγούν σε αποκλεισμό μέλη της κοινότητας ή και ολόκληρες ομάδες και η αυτοδιοίκηση οφείλει να συντονίζει διακριτικά αυτή τη δράση, αλλά και να προσφέρει κίνητρα για την ενεργότερη συμμετοχή των πολιτών στην κοινή προσπάθεια.

Η ανάληψη ρόλων από την αυτοδιοίκηση, πρώτου και δευτέρου βαθμού είναι απαραίτητο να συνοδεύεται και από την αντίστοιχη ανάπτυξη της διοικητικής της υποδομής. Ο αναβαθμισμένος ρόλος της αυτοδιοίκησης στο πεδίο άσκησης κοινωνικής πολιτικής θα πρέπει να ενισχύεται από εξειδικευμένα στελέχη κατάλληλα να υποστηρίξουν επιστημονικά αλλά και διοικητικά τις νέες αρμοδιότητες. Είναι πρακτικά ανέφικτο οι μηχανισμοί της αυτοδιοίκησης να ανταποκριθούν στο διευρυμένο ρόλο με το ίδιο, ήδη ελλειπές, προσωπικό. Τα ειδικά-τοπικά προγράμματα είναι απαραίτητο να παράγονται από έμπειρο στελεχιακό δυναμικό. Η οργάνωση ειδικών επιστημονικών επιτροπών ανά Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση ή Δήμο μπορεί να αντιμετωπίσει το υπαρκτό πρόβλημα και ταυτόχρονα να ενισχύσει το ρόλο της αυτοδιοίκησης.

Συνοψίζοντας την ανάλυση *της κατανομής του εισοδήματος* σε επίπεδο Νομού και Επαρχείων προκύπτει ότι οι κάτοικοι του Επαρχείου της Καλύμνου απολαμβάνουν το χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο –σε όρους εισοδήματος– σε σύγκριση τόσο με το μέσο βιοτικό επίπεδο του νομού όσο και με το αντίστοιχο των άλλων Επαρχείων. Στο άλλο άκρο, οι κάτοικοι του Επαρχείου της Κω απολαμβάνουν το υψηλότερο μέσο εισόδημα και επομένως το υψηλότερο βιοτικό επίπεδο του Νομού. Ακολουθούν με μικρή διαφορά οι κάτοικοι του Επαρχείου της Ρόδου, ενώ η εισοδηματική κατάσταση των κα-

τοίκων του Επαρχείου της Καρπάθου και κατά συνέπεια το βιοτικό τους επίπεδο βρίσκονται ελαφρώς κάτω του μέσου βιοτικού επιπέδου του Νομού.

Τα *εισοδήματα από την παροχή μισθωτών υπηρεσιών* αποτελούν το μεγαλύτερο τμήμα του εισοδήματος όλων των νοικοκυριών του Νομού με εξαίρεση το Επαρχείο της Καρπάθου όπου το μεγαλύτερο τμήμα (46%) του εισοδήματος των νοικοκυριών προέρχεται από την άσκηση ελευθερίων επαγγελμάτων με συνέπεια να παρουσιάζει πιθανή αστάθεια λόγω των διακυμάνσεων της ζήτησης. Η εισοδηματική υποστήριξη που δέχονται τα νοικοκυριά από τις δημόσιες μεταβιβαστικές πληρωμές (επιδόματα εξαιρουμένων των συντάξεων) παρουσιάζει ιδιαίτερη ανισοκατανομή ανάμεσα στα Επαρχεία, ενώ ταυτόχρονα φαίνεται να είναι απύσχα στην περίπτωση των επιδομάτων ανεργίας στα Επαρχεία Καλύμνου και Καρπάθου όπου τα ποσοστά ανεργίας είναι υψηλότερα από ό,τι στα δύο άλλα Επαρχεία.

Όσον αφορά τη *φτώχεια* από τα συμπεράσματα που προέκυψαν διαπιστώθηκε κατ' αρχάς μία σαφής γεωγραφική διαφοροποίηση. Είναι μέγιστη στα Επαρχεία Καρπάθου (25,84%) και Καλύμνου (25,5%) και ελάχιστη στα Επαρχεία Ρόδου (13,90%) και Κω (14,12%). Η διαφοροποίηση αυτή είναι ιδιαίτερα ισχυρή και λειτουργεί ως διαχωριστική γραμμή όταν αναλύονται χαρακτηριστικά που αφορούν τον υπεύθυνο του νοικοκυριού (φύλο, ηλικία κ.λπ.) ή το μέγεθος και τη σύνθεση του νοικοκυριού. Ακόμη φάνηκε ότι η φτώχεια στο νομό (16,38%) είναι σημαντικά χαμηλότερη της φτώχειας που καταγράφεται σε επίπεδο χώρας (21%).

Ειδικότερα, από τα στοιχεία που αναφέρονται στην επίπτωση της φτώχειας ανάλογα με το *φύλο του υπεύθυνου* του νοικοκυριού, προέκυψε ότι τα νοικοκυριά με γυναίκα υπεύθυνο κινδυνεύουν περισσότερο (εμφάνισαν ποσοστό φτώχειας 20,53%), ενώ τα νοικοκυριά με υπεύθυνο άνδρα βρίσκονται σε πολύ καλύτερη κατάσταση (εμφάνισαν ποσοστό φτώχειας 14,56%).

Επίσης, σε σχέση με την *ηλικία του υπεύθυνου*, προέκυψε η δυσμενέστερη κατάσταση των νοικοκυριών με υπεύθυνο ηλικιωμένο 65 ετών και άνω. Αντίθετα, σε νοικοκυριά όπου ο υπεύθυνος ήταν νεότερος, ο κίνδυνος της φτώχειας μειώνεται σημαντικά.

Ταυτόχρονα η φτώχεια εμφανίζεται εντονότερη και αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των *πολυμελών νοικοκυριών* αν και η τάση αυτή εξακολουθεί να είναι ιδιαίτερα έντονη στα Επαρχεία Καλύμνου και Καρπάθου.

Συνεπώς, σε όρους πολιτικής θα πρέπει κατ' αρχάς η έμφαση να δοθεί στα φτωχότερα Επαρχεία (Καρπάθου και Καλύμνου). Ταυτόχρονα προέκυψε ότι η ομάδα των νοικοκυριών με γυναίκα ή ηλικιωμένο υπεύθυνο αποτελούν πρώτης προτεραιότητας στόχο, δεδομένου ότι ταυτόχρονα παρουσιάζουν και τον

υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σύγκριση με τις υπόλοιπες κατά φύλο και ηλικία ομάδες. Αναφέρεται ωστόσο ότι μεταξύ των Επαρχιών, περισσότερο κίνδυνο διατρέχουν τα νοικοκυριά με γυναίκα ή ηλικιωμένο υπεύθυνο στα Επαρχία Καλύμνου και Καρπάθου.

Αντίστοιχες διαφοροποιήσεις εμφανίζονται και *στο χάσμα της φτώχειας* το οποίο είναι ανοδικό για όλες τις κατηγορίες των νοικοκυριών. Συνεπώς ως προτεραιότητα πολιτικής εκτός από τα νοικοκυριά με υπεύθυνο γυναίκα και ηλικιωμένο, τα πολυμελή νοικοκυριά εντάσσονται σε ομάδα στόχο άμεσης προτεραιότητας και κυρίως στα Επαρχία Καλύμνου και Καρπάθου.

Σε σχέση με την *εργασιακή κατάσταση του υπεύθυνου* του νοικοκυριού, διαπιστώθηκε η δυσμενής κατάσταση των ανέργων, ενώ υψηλό κίνδυνο φτώχειας εμφανίζουν και οι απασχολούμενοι ως βοηθοί σε οικογενειακή επιχείρηση.

Στην περίπτωση των *μη απασχολούμενων* η φτώχεια εμφανίζει υψηλή επίπτωση κυρίως για τους συνταξιούχους. Τα αποτελέσματα για το Επαρχείο Ρόδου καθώς και οι τάσεις που διαφάνηκαν είναι παρόμοια με τα αντίστοιχα αποτελέσματα που προέκυψαν για το Νομό Δωδεκανήσου. Δηλαδή η φτώχεια φαίνεται να αποτελεί χαρακτηριστικό κυρίως για την ομάδα των ανέργων και των συνταξιούχων.

Επεκτείνοντας και διευρύνοντας, συνεπώς, τον *προσδιορισμό των ομάδων στόχου*, υπό την έννοια ότι πρόκειται για ομάδες που αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα υψηλό κίνδυνο φτώχειας, τότε στις παραπάνω κατηγορίες (νοικοκυριά με υπεύθυνο γυναίκα ή ηλικιωμένο, πολυμελή νοικοκυριά) θα πρέπει να προστεθεί και η περίπτωση των ανέργων καθώς και των συνταξιούχων, αν και οι περισσότεροι από αυτούς θα επικαλύπτονται από την ομάδα των ηλικιωμένων – υπεύθυνων νοικοκυριού.

Ιδιαίτερα για το Επαρχείο Ρόδου και Κω, η πλειονότητα των εργαζομένων είναι μισθωτοί-ημερομίσθιοι ή αυτοαπασχολούμενοι, ενώ η επίπτωση της φτώχειας είναι ιδιαίτερα υψηλή στην κατηγορία των ανέργων και των συνταξιούχων. Αντίθετα στην Κάλυμνο και στην Κάρπαθο η επίπτωση της φτώχειας εμφανίζεται υψηλότερη στην περίπτωση των αυτοαπασχολούμενων, ενώ οι συνταξιούχοι αποτελούν ξανά την ομάδα που παραδοσιακά αντιμετωπίζει υψηλό κίνδυνο φτώχειας.

Ως εκ τούτου, ο σχεδιασμός πολιτικής καταπολέμησης της φτώχειας και κατ' επέκταση του κοινωνικού αποκλεισμού θα πρέπει να λάβει υπόψη ότι στην Κάλυμνο και την Κάρπαθο, εκτός από τις «παραδοσιακές» ομάδες φτώχειας (άνεργοι, συνταξιούχοι) θα πρέπει να επικεντρωθεί και σε προγραμματισμό που να αφορά τους αυτοαπασχολούμενους.

Επίσης φάνηκε ότι στα νοικοκυριά με ενοικιαζόμενη κατοικία είναι εντονότερο το πρόβλημα της φτώχειας και ακολουθούν τα νοικοκυριά με δωρεάν παραχώρηση. Αντίθετα, τα νοικοκυριά με ιδιόκτητη κατοικία εμφανίζουν τη χαμηλότερη αναλογία φτώχειας. Σημειώνεται ότι οι διαφοροποιήσεις διατηρούνται και κατά Επαρχείο, αν και στην περίπτωση του Επαρχείου Κω υψηλότερη φτώχεια προκύπτει στις περιπτώσεις των νοικοκυριών σε κατοικίες με δωρεάν παραχώρηση και ακολουθεί σε μέγεθος η φτώχεια των νοικοκυριών που διαμένουν σε ενοικιαζόμενες κατοικίες. Σε γενικές γραμμές, φάνηκε ότι μόνον στην περίπτωση του Επαρχείου της Ρόδου και εν μέρει στην περίπτωση του Επαρχείου της Κω η ιδιοκτησία της κατοικίας αποτελεί έναν παράγοντα αποφυγής του υψηλού κινδύνου της φτώχειας. Μάλλον οι ενοικιαστές κατοικίας στην περίπτωση των Επαρχιών Καλύμνου και Καρπάθου είναι στην πλειονότητά τους προσωρινοί και, όπως προκύπτει, διατρέχουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας. Εξάλλου φάνηκαν παρόμοιες τάσεις όσον αφορά τα νοικοκυριά που μένουν σε κατοικία-διαμέρισμα ενός δωματίου. Επίσης, διαπιστώθηκε ότι τα ποσοστά φτώχειας και στα τέσσερα Επαρχεία ακολουθούν αντίστροφη τάση ανάλογα με το μέγεθος της κατοικίας, είτε σε όρους αριθμού δωματίων, είτε σε όρους τετραγωνικών μέτρων.

Συνεπώς, εκτός από τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του υπεύθυνου, όπου διαφάνηκε η δυσμενέστερη κατάσταση των γυναικών και των ηλικιωμένων υπεύθυνων του νοικοκυριού, καθώς επίσης και των άνεργων και των αυτοαπασχολούμενων (στο Επαρχείο της Καρπάθου), φαίνεται ότι η κατοικία αποτελεί ένα αγαθό που είναι δύσκολο να αποκτηθεί από τα φτωχά νοικοκυριά. Συνεπώς η πολιτική διευκόλυνσης απόκτησης κατοικίας ή/και ενίσχυσης των φτωχών με επιδότηση ενοικίου μπορεί να ενταχθεί ως μία από τις προτεραιότητες των δημοτικών καθώς και άλλων αρμοδίων αρχών της Δωδεκανήσου.

Εκτός από τις συνθήκες κατοίκησης των νοικοκυριών που αφορούν το ιδιοκτησιακό καθεστώς (*ιδιόκτητη κατοικία, ενοικιαζόμενη*), οι ανέσεις και ο εξοπλισμός των κατοικιών: αριθμός δωματίων, τετραγωνικά μέτρα, διάθεση τρεχούμενου νερού, τζάκι κ.λπ., μπορούν να εκληφθούν ως μη χρηματικοί δείκτες ευημερίας ή ως *δείκτες αποστέρησης* του νοικοκυριού. Συνεπώς το ερώτημα που εξετάζεται είναι αν και σε ποιο βαθμό τα φτωχά νοικοκυριά, τα οποία ήδη υφίστανται αποστερήσεις σε όρους εισοδήματος, παράλληλα διαβιώνουν σε συνθήκες κατοίκησης που είναι διαφορετικές από τις αντίστοιχες συνθήκες κατοίκησης του συνόλου των νοικοκυριών. Ως εκ τούτου, προσεγγίζεται ο κοινωνικός αποκλεισμός εφόσον συνυπολογίζεται και το επίπεδο διαβίωσης/ευημερίας των ευπαθών-φτωχών πληθυσμιακών ομάδων.

Όταν εξετάζονται τα ερωτήματα που αφορούν τις *ανέσεις του νοικοκυριού* η διαφοροποίηση ανάμεσα στα Επαρχεία Ρόδου και Κω από τη μία πλευρά καθώς και των Επαρχείων Καλύμνου και Καρπάθου από την άλλη πλευρά φαίνεται να διατηρείται. Η κατάσταση στην Κάρπαθο εμφανίζεται ως η πλέον δυσμενής, εφ' όσον τα υψηλά ποσοστά φτώχειας συνδυάζονται με χαμηλότερα ποσοστά ανέσεων της κατοικίας. Σε γενικές γραμμές φάνηκε ότι τα ποσοστά φτώχειας στην Κάρπαθο δεν είναι διαφοροποιημένα ανάλογα με το είδος των ανέσεων που διαθέτει η κατοικία και εμφανίζονται υψηλά (πάνω από το 20%) για όλες σχεδόν τις ανέσεις της κατοικίας.

Συνεπώς, η οικονομική φτώχεια συνδέεται έντονα με τις συνθήκες κατοικίας του νοικοκυριού. Τα φτωχά νοικοκυριά δεν αντιμετωπίζουν μόνο εισοδηματική ανεπάρκεια αλλά και αποστερήσεις σε πολλά βασικά αγαθά και ανέσεις κατοικίας. Οι διαπιστώσεις αυτές οδηγούν στην άποψη ότι ενώ η καταπολέμηση της εισοδηματικής φτώχειας μπορεί να επιτευχθεί –έστω προσωρινά– με τη μεταβίβαση εισοδήματος προς τα φτωχά νοικοκυριά, η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και κυρίως του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας απαιτούν ολοκληρωμένες παρεμβάσεις και μέτρα πολιτικής που να απαντούν στα πολυδιάστατα προβλήματα των ευρισκομένων στη κατηγορία των αποκλεισμένων. Εκτιμάται ότι η εμπλοκή των τοπικών αυτοδιοικητικών αρχών στην εκπόνηση και υλοποίηση σχετικών ολοκληρωμένων παρεμβάσεων εκτός του ότι προσδίδει ισχυρή συνάφεια ανάμεσα στη στοχοθεσία των παρεμβάσεων και τις πραγματικές τοπικές συνθήκες θεωρείται πλέον ο ισχυρός παράγοντας στην ανάπτυξη/βελτίωση του «Κράτους Πρόνοιας» σε όλες τις χώρες της ΕΕ.